

---

**ТОВКАНЕЦЬ Г.В.,**  
кандидат педагогічних наук,  
доцент, Мукачівський  
державний університет,  
м. Мукачеве

## **ВІДБІР І СТРУКТУРУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ЧЕХІЇ І СЛОВАЧЧИНІ**

*В статті розглядається проблема формування змісту підготовки майбутніх економістів у вищій школі Чехії і Словаччини. Здійснено аналіз змісту підготовки фахівців у Вищій школі економіки в Празі та Економічному університеті в Братиславі. Розглянуто підходи до компонування професійно орієнтованих, фундаментальних дисциплін, як обов'язкових, так і за вибором.*  
**Ключові слова:** зміст освіти, економічна освіта, підготовка фахівців

*В статье рассматривается проблема формирования содержания подготовки будущих экономистов в высшей школе Чехии и Словакии. Осуществлен анализ содержания подготовки специалистов в Высшей школе экономики в Праге и Экономическом университете в Братиславе. Рассмотрены подходы к компоновке профессионально ориентированных, фундаментальных дисциплин, как обязательных, так и по выбору.*  
**Ключевые слова:** содержание образования, экономическое образование, подготовка специалистов.

*The problem of formation of the maintenance training of future economists in high school the Czech Republic and Slovakia. The analysis of the content of training at the Higher School of Economics in Prague, University of Economics in Bratislava. Approaches to linking career-oriented, fundamental disciplines, both mandatory and optional.*  
**Key words:** content of education, economic education, training.

Мета вищої економічної освіти – підготувати людину до професійної економічної діяльності, активної участі в громадському житті. Будь-яка професія ставить до людини чимало вимог, які притаманні і економічній освіті. Вимоги ставляться до якостей особистості, яка живе в конкретно-історичний період; до рівня її загального розвитку; до рівня спеціально-професійних знань і умінь. На визначення загальних цілей економічної освіти впливають також тенденції науково-технічного прогресу, найважливішою з яких у сучасних умовах є скорочення часу між науковим відкриттям і його практичним використанням. При цьому важливо визначити той обсяг навчального матеріалу, який повинен засвоїти студент у процесі професійної підготовки за відповідний період навчання. Зміст освіти у вищій школі – це система знань, умінь, навичок, якими мають оволодіти ті, хто навчається у відповідний період навчання для здобуття певної професії на рівні фахівця вищої кваліфікації. Зміст освіти відображається у навчальному плані, в якому зазначено всю сукупність предметів, які вивчаються, розподіл за роками навчання, час на їх вивчення, передбачені форми і строки перевірки знань студентів [1, с. 403; 2, с. 255; 6, с. 169; 939]. Провідні навчальні заклади з великим досвідом навчання студентів, крупні наукові школи мають свої навчальні плани, у яких відбиваються сталі традиції цієї вищої школи, особливості наукової роботи в ній [3, с. 16 – 20].

Відбір дисциплін для вивчення і послідовність їх розподілу за роками навчання при складанні навчальних планів здійснюється з урахуванням провідних принципів, оскільки, як наголошує Н.Ничкало, «сучасні тенденції в розвитку неперервної професійної освіти зумовлюють потреби постійної гнучкості в розробці та оновленні навчальних планів і програм, що сприятиме забезпеченню доступу до навчання в різних ланках неперервної освіти, створення кожній людині умов, за яких би вона мала змогу вступити на навчання, перервати його у разі потреби, а потім знову його продовжити на будь-якому етапі» [5, с. 74].

Якісна характеристика сучасної моделі спеціаліста економічної сфери включає в себе психологічні, психомоторні компоненти, професійні уміння і навички, теоретичні знання з предметів економічного змісту та здатність їх застосування на практиці. Обов'язковим компонентом останнім часом стало володіння іноземними мовами, причому не однією, і сучасними комп'ютерними технологіями. Для досягнення професійного успіху набуває значення формування в майбутніх економістів ключових компетенцій: професійно орієнтованих, особистісно-психологічних, соціально-орієнтованих, спеціальних.

Для успішної професійної підготовки економіста вже на рівні студента необхідно конкретизувати компетенції, тому ключові компетентісні характеристики мають бути відображені у стандартах економічної освіти.

Кожен студент має брати участь у проектуванні, формуванні змісту і контролі власної освіти, обирати додаткові компетенції, що реалізуються через варіативну частину навчального плану та дисципліни додаткового вивчення. Між студентом і викладачем має бути встановлений зворотний зв'язок, за допомогою якого можна побачити рух і розвиток компетенцій студента. Результатом такого підходу до навчання стає здобуття цілісної соціально-професійної компетентності, яка дає змогу економічно успішно виконувати виробничі завдання, взаємодіяти з людьми, здійснювати професійні функції. Ціннісні орієнтації економіста закріплюються в таких економічних якостях особистості, як працьовитість, ощадливість, справедливість, принциповість, дисциплінованість, відповідальність, ініціативність, заповзятливість, діловитість, орієнтація на найкращий кінцевий результат, реальна оцінка економічної дійсності (практика господарювання, рівень життя людей, психологічний мікроклімат у колективі, особистий авторитет керівника тощо).

З огляду на зазначене вище позитивним є досвід чеських і словацьких вищих навчальних закладів щодо формування змісту навчання студентів економічних спеціальностей.

Мета статті: проаналізувати формування змісту підготовки фахівців економічного профілю в чеських і словацьких вищих навчальних закладах.

Підкреслимо, що вищу освіту в навчальних закладах Чехії здобувають шляхом навчання у рамках акредитованої освітньо-професійної програми згідно з навчальним планом за визначеною формою навчання. Основні положення щодо навчальних планів та освітньо-професійних програм викладені у Законі Чеської Республіки «Про вищі школи» (1998) та Закон Словацької Республіки «Про вищі школи» (2002). Зокрема передбачено, що навчальний план визначає часову та змістову послідовність навчальних

дисциплін, форму навчання та спосіб перевірки результатів навчання [4, с.582-583]; освітньо-професійні програми «розробляються та реалізуються на факультетах вищих навчальних закладів», розглядаються Академічним сенатом факультету (параграф 27) і ухвалюються Вченою радою факультету (параграф 29) [4, с. 572 – 575].

Закон ЧР «Про вищі школи» визначає, що «програма підготовки бакалаврів спрямована на підготовку до професійної діяльності, а також на підготовку до навчання за програмою підготовки магістрів. У програмі підготовки бакалаврів безпосередньо використовуються сучасні знання та методика; нормативний термін навчання разом із практикою становить не менше трьох і не більше чотирьох років; навчання має завершувати державний іспит, який включає захист бакалаврської роботи» [4, с. 583]. У навчальних закладах Чехії і Словаччини у підготовці фахівців економічного профілю пропонується понад 140 спеціальностей.

Розглянемо навчальний план спеціальності «Економіка і управління підприємством» освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр Вищої школи економіки (надалі – ВШЕ).

Характеристика спеціальності: студенти здобувають теоретичні і практичні знання комплексного характеру, необхідні для роботи на керівних посадах у корпоративному секторі, в банківських установах та інституціях державного управління. Студенти спеціальності «Управління підприємствами і компаніями» вивчають такі предмети: загальноекономічні базові: економіка, бухгалтерський облік, математика, статистика, інформатика, право; предмети професійного спрямування: економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси підприємства, логістика, психологія і соціологія тощо.

Випускники можуть працювати в компаніях різних правових форм і власності, в різних галузях промис-

ловості і бізнес-секторів. Навчальна програма розрахована на підготовку фахівців для виконання функцій управління якістю та економічними системами на початковому рівні, але вони можуть поглибити свої знання за допомогою спецкурсів з ділового адміністрування та управління. Для отримання ОКР бакалавр за даною спеціальністю студент повинен засвоїти навчальний курс за 216 кредитів (36 кредитів – резервні, кредит у Чехії – 26-28 годин). Найменша кількість кредитів – 180, що включає такі групи предметів: професійно орієнтовані обов'язкові – не менше 112 кредитів; професійно орієнтовані вільного вибору – не менше 24 кредитів; професійно орієнтовані іноземною мовою – не менше 3 кредитів; іноземна мова основна – до 12 кредитів; іноземна мова друга – до 6 кредитів; підготовка бакалаврської роботи – 3 кредити; складання державних кваліфікаційних іспитів – 3 кредити; фізичне виховання – 2 кредити. Якщо дозволяють кількісні кредитові рамки, студент може вибрати для себе додаткові дисципліни з групи предметів вільного вибору [9].

Вивчення навчального плану підготовки спеціаліста за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр» спеціальності «Економіка і управління підприємством» у ВШЕ дає змогу переконатися у чіткій визначеності саме професійної підготовки. Свідченням цього є кількість кредитів (136 кр.), що пропонується для спеціальної підготовки («Операційний менеджмент», «Управління якістю», «Навколишнє середовище та безпека», «Управління персоналом»), комплекс загальноекономічних дисциплін («Макроекономіка», «Мікроекономіка», «Економіка підприємства», «Статистика», «Банківські послуги і операції», «Логістика» та інші); а також фундаментальні: «Математика для економістів», «Інформатика»; мовна підготовка, особливо іноземна. Особливість вивчення іноземної мови полягає в тому, що на першому курсі упродовж обох семестрів

вивчається друга іноземна мова. Першу ж іноземну мову починають вивчати в контексті обраної спеціальності з 2 семестру і вивчають упродовж чотирьох семестрів. Для вивчення іноземної мови виділяється 18 кредитів, з яких 6 – для вивчення другої іноземної мови, 12 – для першої іноземної мови. Це свідчить про те, що вивчення другої іноземної мови має ознайомлювальний характер, а вивчення першої іноземної мови – фундаментальний. Результат вивчення другої іноземної мови – це волевиявлення до самостійної підготовки самого студента. Зазначимо, що надається певна увага дисциплінам психологічного спрямування (психологія і соціологія управління, поведінка споживача). Навчальний план спеціальності «Економіка і управління підприємством» засвідчує, що з 4 семестру вивчаються предмети за вільним вибором, для яких відводиться понад 40 кредитів [9].

Важливо, що, крім предметів за основною спеціальністю, студент повинен обрати предмети додаткової спеціалізації, які розширюють професійні можливості випускника і надають йому більше варіантів працевлаштування. ВШЕ пропонує більше сорока додаткових спеціалізацій, зокрема факультет економіки і підприємництва пропонує понад десять таких спеціалізацій: «Аналітик фінансового сектора», «Консультант – аудитор», «Безпека праці», «Економіка недержавних некомерційних організацій», «Економіка спорту», «Фінансовий менеджер», «Логістика», «Міжнародні перевезення і експедиція», «Маркетинг», «Менеджмент (для студентів інших факультетів)», «Менеджер з якості», «Малі та середні підприємства в ринкових умовах», «Соціологія і психологія управління», «Персональний менеджмент».

Так, наприклад, спеціалізація «Аналітик фінансового сектору» забезпечує випускникам надання глибоких теоретичних знань у сфері фінансової економіки і макроекономіки,

а також навички практичного застосування теоретичного апарату для моделювання економічних явищ. Випускник здатний аналізувати економічні явища на високому теоретичному і емпіричному рівні. Практичну підготовку проходить у формі стажування у фінансовому секторі, банківських установах. Випускники отримують знання і навички, які зможуть застосовувати в процесі моделювання та аналізу економічних циклів; застосовувати економічні моделі для аналізу цін на фінансових ринках; використовувати основні економетричні інструменти для емпіричного застосування моделі бізнес-циклу і ціноутворення на ринку цінних паперів; використовувати джерела даних макроекономічних показників; проводити статистичний аналіз макроекономічних даних; продовжувати вивчення інших сфери економіки [9]. Водночас вивчаються такі предмети: MI423 «Мікроекономіка» (6 кр. ECTS); 3MI424 «Макроекономіка» (6 кр. ECTS); 3MI425 «Макроекономічний аналіз» (6 кр. ECTS); 4EK416 «Моделі економічних і фінансових рядів» (6 кр. ECTS); 3PS428 «Психологія та соціологія економічної поведінки» (6 кредитів ECTS).

Особливістю навчання у ВШЕ є те, що факультети не є окремою замкнутою системою, а різні факультети активно співпрацюють з метою підготовки навчальних планів і ефективної організації навчально-виховного процесу. Практично кожен факультет пропонує спеціалізовані предмети, частина з яких є обов'язковими і становлять основу різних освітніх програм, а також програми спеціальності «Економіка та управління підприємством». Інші предмети студенти можуть обирати зі списку, запропонованого університетом [9].

Зазначимо, що на основі вивчення потреб ринку праці та народного господарства визначилися нові галузі науки, які набули актуальності на початку XXI століття. Нові предмети, як правило, вивчаються в контексті но-

вих спеціалізацій, або входять до списку дисциплін за вибором. Наприклад, факультет економіки і підприємництва ВШЕ для спеціалізацій або предметів вільного вибору пропонує такі дисципліни: «Аудит підприємства і його операційної діяльності», «Розвиток навичок аудитора-консультанта», «Економіка некомерційного сектора», «Специфіка некомерційних організацій», «Аналіз ризиків та фінансове моделювання», «Управління людськими ресурсами», «Стимулювання в управлінні персоналом», «Умови праці і трудові відносини», «Розвиток співробітництва в організації», «Методи персонального менеджменту», «Менеджмент інноваційного процесу» тощо. Зазначимо, що кожна дисципліна вивчається в межах 6 – 8 кредитів (168 – 214 годин). Аналіз групи предметів за вибором уможливорює висновок, що підготовка спеціаліста економічного профілю на рівні бакалаврату в сучасних вимірах набуває соціального спрямування, сприяє формуванню у студентів прагнення не лише до конкретних, визначених професійних знань, а й до постійного розширення інтелектуальної сфери.

Навчальний план підготовки фахівця за спеціальністю «Економіка і управління підприємством» (2010/2011 н.р.) освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» у ВШЕ передбачає 144 кредити, з яких 24 резервні (додаткові), що їх студент повинен опанувати впродовж 2 років. Випускники магістерського рівня обов'язково мають вивчити навчальний матеріал у розмірі 120 кредитів за визначеною структурою: професійно орієнтовані обов'язкові дисципліни в межах 40 кредитів; предмети додаткової спеціалізації в межах 30 кредитів; професійно орієнтовані дисципліни вільного вибору – в межах 21 кредита; професійно орієнтовані дисципліни іноземною мовою – в межах 6 кредитів; 3 кредити – для підготовки і здачі державного іспиту за додатковою спеціалізацією; 2 кредити – для підготовки і

здачі державного іспиту з економіки; 6 кредитів - для підготовки і складання державного іспиту за основною спеціальністю [9]. Якщо дозволяють кредитні межі (в даному випадку 144 кредити), студент може обрати додатково дисципліни зі списку предметів вільного вибору. Програма підготовки магістрів спрямована на здобуття теоретичних знань, що «ґрунтуються на сучасному рівні наукового пізнання, експериментально-дослідницької діяльності, на розвитку здатності до творчої роботи; є продовженням програми підготовки бакалаврів; нормативний термін навчання становить не менше одного року і не більше трьох років. У випадках, обумовлених характером освітньо-професійної програми, може бути надана акредитація освітньо-професійній програмі підготовки магістрів, яка не є продовженням освітньо-професійної програми бакалаврів; у цьому випадку нормативний період навчання становить не менше чотирьох і не більше шести років» [4, с. 583 – 584].

Досконала підготовка фахівця економічної сфери у вищій школі Чехії базується на ґрунтовній допрофесійній підготовці. Важливо, щоб на перших ступенях засвоєння економічних знань майбутні студенти добре оволоділи елементарні норми економічних знань та економічної поведінки, що можуть забезпечити заклади загальної освіти. Тому у Чехії важливе значення має підготовка педагогічних кадрів для викладання економічних дисциплін у загальноосвітніх школах.

У ВШЕ м. Прага ведеться підготовка за міждисциплінарною спеціальністю «Педагогіка економічної освіти» за ОКР бакалавра і магістра, навчальний план якої передбачає вивчення ряду дисциплін як економічного, так і педагогічного спрямування, що необхідні для майбутньої педагогічної діяльності.

До обов'язкових включені професійно орієнтовані економічні дисципліни («Економіка І», «Бухгалтерський

облік», «Фінансова теорія, політика й інституції», «Менеджмент», «Податки і соціальна політика») і педагогічні («Вступ до педагогічної психології», «Професійна педагогіка», «Основи спеціальної педагогіки» «Економічна дидактика (Економічна педагогіка)», «Дидактика бухгалтерського обліку», «Управління в педагогічній діяльності»), а також фундаментальні («Математика для економістів», «Фінансова теорія, політика й інституції», «Інформатика», «Економіка підприємства1»), та дисципліни загальної підготовки («Право»). Співвідношення дисциплін економічного і педагогічного спрямування серед обов'язкових дисциплін 100/41, що свідчить про перевагу економічних дисциплін, та все ж це є міждисциплінарна підготовка, що в контексті розвитку європейської вищої освіти є однією з основних тенденцій сучасної педагогіки.

Вивчити необхідно ряд дисциплін, сумарна кількість кредитів яких становить не менше 180, серед яких: професійно орієнтовані обов'язкові дисципліни – не менше 141 кредита; професійно орієнтовані дисципліни вільного вибору 15 кредитів; професійно орієнтовані дисципліни іноземною мовою – 6 кредитів; підготовка і захист бакалаврської роботи - 3 кредити; державний іспит зі спеціальності – 3 кредити; фізичне виховання і спорт – 2 кредити. Водночас студент повинен в обов'язковому порядку обрати кілька дисциплін для вивчення у шостому семестрі з наповненням 15 кредитів зі списку професійно орієнтованих дисциплін: «Банківські послуги», Міжнародно-валютні фінансові установи», «Комп'ютерний практикум», «Стратегічне управління», «Бухгалтерський облік на підприємствах різних форм». «Практична соціальна психологія», «Освітні програми і їх формування», «Основи анадрагогії», «Дидактика писемної і електронної комунікації», «Дидактика формування підприємства», «Етика для педагогів». Як правило, студент обирає 5 дис-

циплін, які мають практичне значення для його майбутньої професійної діяльності.

Докторські програми (постградуальні студії): як правило, це навчання після магістерської підготовки за відповідними напрямками з терміном навчання не менше три роки. Навчання завершується державною атестацією, що включає докторський іспит та захист наукової роботи - дисертації. Дослідження здійснюється за індивідуальним навчальним планом під керівництвом наукового керівника.

Вищі навчальні заклади Чехії можуть присвоювати наступні вчені ступені: інженер в галузі економіки, технічних та сільськогосподарських наук (Ing. – inženýr, oblast ekonomie, technických věd, zemědělství a lesnictví); доктор наук в галузі психології, педагогіки, суспільних наук (PhDr. – psychologie, pedagogika, společenské vědy) доктор в галузі природних наук (RNDr. – doktor přírodní vědy) доктор богослов'я і (ThDr. – doktor teologie) доктор в галузі фармакології (PharmDr. – doktor farmacie) ліценціат в галузі теології (ThLic. – licenciát teologie) та інші[4].

Підготовка фахівців економічного профілю в Словаччині здійснюється теж на основі акредитованої освітньо-професійної програми за трьома рівнями: бакалаврський, магістерський/інженерний, докторський. Термін навчання на рівні бакалавра – 3 – 4 роки, магістра/інженера – 1 – 2 роки, доктора – 3 – 5 років [10].

Структура навчального плану спеціальностей вищих навчальних закладів містить інформацію про назву предметів, кількість кредитів на предмет, кількість кредитів обов'язкових дисциплін, обов'язкових за вибором, інших дисциплін за вибором, кількість годин на тиждень для дисципліни (для студентів денної форми навчання) або ж тижнева кількість годин (для студентів екстернатної форми навчання), загальна кількість годин на тиждень.

Для прикладу розглянемо навчальний план підготовки бакалаврів в Економічного університету в Братиславі за спеціальністю «Економіка і управління підприємством». Для студентів денної форми навчання впродовж 6 семестрів навчальним планом передбачається вивчення понад 35 дисциплін (в кожному семестрі студенти вивчають 6 – 7 дисциплін) (29 – 31 кредит щосеместра) циклу професійно-орієнтованих («Економічна теорія», «Підприємство і підприємництво», «Маркетинг», «Бухгальтерський облік», «Фінанси підприємств», «Управління бізнесом», «Мікроекономіка», «Фінансово-економічний аналіз підприємств» та ін.), фундаментальних («Математика», «Інформатика І») і гуманітарної підготовки («Право», «Іноземна мова», «Психологія»). Години розподілені таким чином, щоб тижневе аудиторне навантаження не перевищувало 25 год., але як правило, це 20 – 22 години, що дає студентам можливість ефективніше організовувати самостійну роботу [8].

Кожний вищий навчальний заклад як Чехії, так і Словаччини має статут, у якому викладені правила внутрішнього розпорядку, що затверджуються, відповідно, в Міністерстві освіти, молоді і спорту Чеської Республіки і Міністерстві освіти, науки, досліджень і спорту Словацької Республіки. Нові економічні умови вимагають, щоб університети розробляли програми не тільки національною мовою; багато спеціальностей мають програми підготовки англійською, французькою, російською мовами [9].

Глобалізація економіки, що стала ознакою сучасного світового економічного розвитку, висуває нові вимоги до підготовки фахівців. Вивчення змісту навчальних планів підготовки фахівців економічного профілю у Чехії і Словаччині свідчить, що формування їх здійснюється з урахуванням сучасного стану соціально-економічних відносин у європейських країнах. Основними завданнями змістової під-

готовки є забезпечення майбутніх фахівців широким спектром необхідних знань та навичок, які здійснюватимуть не тільки виконання певних завдань у економічній сфері, а й у оперативному прийнятті рішень у межах своєї компетенції, підготовці проектів цих рішень та забезпеченні в установі (на фірмі, підприємстві) виконання організаційно-правових норм, визначенні економічної політики підприємства, плануванні роботи відділу чи підприємства, визначенні його структури, визначенні функціональних обов'язків фахівців, виконанні організаційної, контрольної та технологічної функції. Результати трудової діяльності фахівців економічного профілю суттєво впливають не тільки на динаміку розвитку певної організаційної, виробничої чи бізнесової структури, а й усієї сукупності соціально-економічних відносин у державі загалом.

Розрізняють три основних групи знань і навичок, якими має оволодіти студент-економіст: концептуальні знання (теоретичне знання суспільних відносин, науково-технічних проблем, соціально-економічного розвитку); навички міжособистісної комунікації; професійні економічні знання [7], а підготовка майбутніх економістів здійснюється за допомогою різних методів і форм.

На сучасному етапі у чеських і словацьких ВНЗ при складанні індивідуальних навчальних планів важливим є самостійне планування студентами навчального матеріалу. Водночас можуть виникати ризики неусвідомлення студентом рівня його складності й трудомісткості, що може призвести до неправильного розподілу часу і виникнення заборгованості. У таких випадках надзвичайно важливою є організаційно-виховна робота викладачів, кураторів, заступників декана, декана, які повинні допомогти студенту-першокурснику зрозуміти систему університетського навчання. Це є функціональним обов'язком педагогічних працівників, що забезпечується відповідним фінансуванням. Зі студентами проводяться спеціальні заняття, спецкурси щодо ознайомлення та організації навчальної діяльності у ВНЗ. Такий досвід організації навчання і формування змісту підготовки фахівців позитивно б вплинуло на ефективність українськї вищої школи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні ролі педагога вищої школи в реалізації змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, в аналізі інноваційних підходів до формування змісту підготовки педагогів і економістів в європейській і українській вищій школі.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія / Анатолій Миколайович Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 558 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К.: Академія, 2003. – 576 с.
3. Дроздова І.П. Методика викладання, педагогіка та психологія вищої освіти: навч. посібн. / І. П. Дроздова. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 142 с.
4. Закон Чеської Республіки «Про вищу освіту» та доповнення інших законів // Вища освіта: європейський вимір та українські перспективи. – К.: Парламентське вид.-во, 2009. – 632 с.
5. Ничкало Н. Г. Стандарти професійної освіти: проблеми методології і творчих пошуків // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – К.: ВПОЛ, 2000. – 486 с.

6. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
7. Шегда А. Менеджмент : навч. посібн. / А. Шегда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slz.com.ua/books/32.htm>
- 8.
9. EUB.Študijný program Ekonomika a manažment podniku. Jednotky študijného programu pre bakalárske štúdium – I. Stupeň [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://fpm.euba.sk/index.php/>
- 10.
11. Vysoká škola ekonomická v Praze. Fakultě podnikohospodářské [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://fph.vse.cz/wp>.
12. Zákon o vysokých školách a o změně doplnění některých zákonů. SR / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vyvolastnenie.sk/>